

Anmeldelse af Mogens Pahuus, *Det guddommelige i det jordiske*,
Aalborg Universitetsforlag 2023, 210 sider.

Mogens Pahuus har skrevet en righoldig og interessant bog om det guddommelige i det jordiske. Undertitlen til bogen er "Fænomenologiske bidrag til en livsanskuelse." Bogen handler altså om fænomenologiske analyser af tilværelsen og spørgsmålet, om man kan udlede en livsforståelse af disse analyser. Det mener Pahuus, man kan, nemlig i form af en livsanskuelse, der ikke er religiøs.

Baggrunden for Pahuus' argumentation i bogen er Løgstrups påstand om, at de fænomenologiske analyser af vores tilværelse er åbne for, at man kan tyde dem religiøst i den forstand, at det transcendent manifesterer sig i dem. Det guddommelige i det jordiske betyder for Løgstrup, at det transcendent manifesterer sig i det jordiske. Præpositionen "i" betyder her det paradoksale, at det transcendent på én gang er identisk med og forskellig fra det jordiske, altså det immanente. Fænomenerne peger hen på, at der er en guddommelig, transcendent magt til at være til i alt, hvad der er til.

Pahuus vil med sin bog vise, at det er muligt at forstå og tyde fænomenerne uden at henvise til en transcendent magt. De fænomenologiske analyser henviser ikke til andet end immanente fænomener i form af menneskelige erfarings- og udfoldelsesmuligheder. Det er ikke tilfældigt, at det er lettere at beskrive Pahuus' livsanskuelse ved at sige, hvad den står i modsætning til, nemlig en religiøs, end ved at sige, hvordan den positivt kan benævnes. Den ligner vitalisme, humanisme, naturalisme, panteisme, monisme, men er ikke rigtig nogen af delene. Han bestemmer selv sin livsanskuelse som liggende i forlængelse af den romantiske livsanskuelse, hvor det himmelske hele tiden "manifesterer sig i det jordiske som en dybere natur". "Jord og himmel smelter sammen i menneskets mest dybt- og højtskuende øjeblikke". Der er udelukkende tale om en identitet mellem det jordiske og det guddommelige og ikke en forskel. Det guddommelige møder vi som sådan i særlig grad i tre områder, kærligheden, naturen og kunsten.

Bogen er følgelig bygget op som en analyse af tre typer af erfaringer af det guddommelige i det jordiske, nemlig i kærlighed, i naturen og i kunsten. Disse analyser er meget nuancerede og interessante. Her skal blot nogle konklusioner vedrørende det særligt guddommelige ved disse erfaringer anføres.

I kærligheden er det ”først, når et menneske udfolder sig gennem sin midte og sin kerne i forhold til andre mennesker og i forhold til elementer i omverdenen, at dets kærlighed får karakter af det store og ubetingede, ja af det guddommelige” (s.26). Det guddommelige i kærligheden ”bevirker, at vi på en gang føler, at vi kan virkeliggøre det inderste i os, og at vi – bl.a. derfor – er så optaget af, at den andens liv lykkes, at vi ikke har tanker for vort eget”. Eller at det er erfaringen af ”det højeste og mest betydningsfulde i ens liv” (s. 75).

Det guddommelige i naturen erfares som det ophøjede og skønne, ”som ikke peger hen på noget transcendent, men hører den givne verden til” (s.26). Det ophøjede og skønne, også kaldet det sublime, gør, at vore omgivelser får karakter af noget helhedsmæssigt, der igen bevirker, at de får karakter af noget udtryksfuldt eller symbolsk. Det udtryksfulde eller symbolske henviser igen ikke til noget transcendent, men til at omgivelserne er ”transparent for noget eksistentielt – altså menneskelige måder at være til på” (s. 27). ”Dybe erfaringer” henviser aldrig for Pahuus til erfaringer af noget transcendent, men altid til at menneskelige muligheder er specielt godt udfoldet.

I forhold til én selv erfares det guddommelige, ”for så vidt man skaber” (28). Skaben betyder ikke for Pahuus, at mennesket skaber en form ud af det formløse. Det er en vigtig del af hans antropologi, at menneskelig udfoldelse har to sider, nemlig selvvirkeliggørelse og selvhengivelse. Den ideelle, guddommelige udfoldelse af de menneskelige muligheder er, at de to aspekter er smeltet sammen. Dette kalder han den mediopassive holdning.

Det er som oftest den fænomenologiske analyse af den passive side af erfaringen, der giver anledning til en religiøs tydning af erfaringen. Løgstrup taler om indtrykket og sansningen generelt som noget, hvori det kosmiske manifesterer sig, ligesom også Hartmut Rosa er tilbøjelig til at forstå resonanserfaringen som en erfaring, der kan tydes religiøst. Vi resonerer med noget andet end os selv. Det afviser Pahuus konsekvent ved at tolke det betydningsfulde ved den passive erfaring som det, at den bliver ”transparent for noget eksistentielt”, eller at man ser ”det sansemæssigt givne som udtryk for noget eksistentielt” (s.31). Mennesket møder altså altid i sidste ende sig selv i alle sine erfaringer.

Analysen af de tre erfaringsområder udgør som nævnt bogens struktur og er fyldt med spændende analyser af en stor mængde litterære eksempler og eksemplarer fra billedkunst, musik og sport.

Bogen slutter med et kapitel om esoterisk religiøse erfaringer som nær-dødsoplevelser, møder med Jesus og spøgelser. Igennem hele bogen er Pahuus især kritisk over for alle forestillinger om noget ”overnaturligt”.

Han mener, at det er mere nærliggende at give en psykologisk forklaring på disse erfaringer end en religiøs. Og det kan man kun give ham ret i. Esoteriske erfaringer er psykologisk interessante, men metafysisk uinteressante. Flere steder identificerer Pahuus det religiøse som sådan med det "overnaturlige": Religion er en tro på noget overnaturligt. Men til det er det værd at bemærke, at distinktionen mellem natur og overnatur er en moderne konstruktion, der er baseret på, at naturvidenskaben opfattes som en ontologi. Kaldes man noget "overnaturligt", så er det på forhånd diskvalificeret som illusorisk. En tro på det er overtro. Det transcendent er imidlertid ikke overnaturligt. Det er *i* det immanente, men overskrider det, ligesom uendeligheden overskrider endeligheden uden at ligge "over" eller "uden for" den. Hvis uendeligheden gjorde det, ville den ikke være uendelig, men være afgrænset i forhold til endeligheden.

Til allersidst sætter Pahuus bogen ind i sammenhæng med sine tidligere bøger.

Pahuus' bog er givende at læse. Den er rig på iagttagelser og fortolkninger af kunstværker, men den er også for mig at se problematisk og uklar på væsentlige punkter. Hvordan kan man fremlægge en irreligiøs livsanskuelse, samtidig med at man bevarer en hel række centrale religiøse begreber som det guddommelige, det evige, det uendelige, det ubetingede, det hellige? Hvordan skal vi forstå ordenes betydning, hvis ikke de betyder det, de betyder? Det guddommelige har noget med Gud at gøre, og Gud har noget med det transcendent at gøre, det evige har noget med det transcendent at gøre, for intet er evigt i det immanente. Livet er endeligt og betinget. Det kan ikke i sig selv have noget med det uendelige og ubetingede at gøre.

Er der tale om, at Pahuus afmytologiserer begreberne? Nej, for afmytologisering betyder, at ordenes betydning frigøres fra et mytologisk verdensbillede, som de kan være rammet ind i, og ikke, at de ikke længere henviser til det transcendent. F.eks. betyder evig ikke den uendeligt lange tid i en overnaturlig verden, men det, der er modsat tiden. Når Kierkegaard taler om evigheden som øjeblikket, er det en afmytologisering af en mytologisk forståelse af ordet evighed. Men det betyder ikke, at ordet ikke længere er et udtryk for det transcendent i det immanente.

Bruger Pahuus de religiøse ord som metaforer? Det gør han vel. De er metaforer for noget, der er "stort" og "dybt" osv. Sætningen: "... kærlighed får karakter af det store og ubetingede, ja af det guddommelige", tyder på, at ord som ubetinget og guddommelig skal forstørre udtrykket for det store i kærligheden. Men er det gode metaforer? Det er det ikke, for guddommelig og ubetinget henviser ikke bare til noget, der er meget stort og dybt, men til noget kvalitativt andet.

Den samme uklarhed viser sig i bogens titel. Som sagt betyder præpositionen "i" normalt, at det guddommelige manifesterer sig i det jordiske, det vil sige, at det erfares i det jordiske, men ikke går op i det jordiske. Ifølge Pahuus betyder det imidlertid, at der er noget overordentligt jordisk i det jordiske, så det er netop ikke det guddommelige, der er i det jordiske. Han tager Paul Tillich til indtægt for sin livsanskuelse. Men han citerer ham på to forskellige måder, som faktisk siger noget forskelligt. Som motto for bogen står der: "For humanism the divine is manifest in the human", men på side 8 står der "for humanism the divine is human". Der er imidlertid forskel på, om det guddommelige manifesterer sig i det menneskelige, eller om det guddommelige er identisk med det menneskelige. Det er den sidste sætning, Pahuus tilslutter sig. Som det andet motto for bogen er Johannes V. Jensen citeret fra hans myte *Fusijama*. Jeg er imidlertid ikke sikker på, at Johannes V. Jensen er et god repræsentant for en irreligiøs humanisme. Det er mere dækkende at kalde ham en *homo religiosus*, som en af hans bedste fortolkere, Niels Birger Wamberg, gør det.

Det er uholdbar metafysik at sige, at mennesket og det guddommelige er identisk. Mennesket er ikke Gud. At identificere Gud og menneske kan kun være et religiøst paradoks. Pahuus' livsanskuelse kan måske betegnes som en eksklusiv humanisme, der ifølge Charles Taylor er det modernes ideologi. Der findes kun mennesket som en form- og betydningsgivende magt og intet andet. Pahuus' verdensanskuelse er en affortryllet verden, hvor verden ingen betydning har i sig selv, men kun får betydning i kraft af mennesket.

Det er karakteristisk, at Pahuus ikke behandler det ontologiske spørgsmål eller forholdet til naturvidenskaben. Er hans ontologi naturvidenskabens?

Styrken i Pahuus' livsanskuelse er hans antropologi. Beskrivelsen af menneskets erfaringsmuligheder, den mediopassive holdning, er på mange måder træffende. Men en fænomenologisk antropologi er ikke nok til at udgøre en livsanskuelse.

Kort sagt mener jeg ikke Pahuus' opgør med den religiøse tradition på et fænomenologisk grundlag er særligt overbevisende eller nødvendigt. Pahuus citerer Aldous Huxley: "Jeg sad på stranden og hørte halvt på, at en ven argumenterede voldsomt for noget, der kedede mig. Ubevidst så jeg på et fint lag sand, jeg havde hældt ud over min hånd, da jeg pludselig så den vidunderlige skønhed i hvert lille sandkorn; jeg så at hver partikel ikke var mat og kedelig, men skabt efter et fuldkomment geometrisk mønster med skarpe vinkler, der hver for sig genspejlede en strålende lyssøjle..."

(s.176). Sådan har jeg det med Pahuus' bog. Argumentationen mod den religiøse tydning af fænomener keder mig, den er så almindelig, mens bogens indhold af eksempler på iagttagelser ikke keder mig.

Pahuus har virkelig sans for at finde slående og kunstnerisk nøjagtige eksempler til at underbygge sine fænomenologiske analyser. Det samme gælder ikke hans kolleger Finn Thorbjørn Hansen og Sine Maria Herholdt-Lumholdt, som Pahuus citerer (s. 142f.). De bruger ikke eksempler fra kunsten, men prøver selv at beskrive erfaringer, hvilket ikke er vellykket. Kunsten skærper vores blik for fænomenerne; det gør almindeligheder ikke.